

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БИЗНЕС ЗАҢДАРЫ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ ОРТА

Халықаралық соттың талқысы

Дәріс жоспары:

1. Халықаралық бизнестегі соттық талқы;
2. Шетелдіктерді қорғау туралы заң;
3. Сот шешімдеріне мәжбүрлеу.

1. Шетелдік азаматпен немесе компаниямен болатын ықтимал сот талқысының құны мен мәлімсіздігі халықаралық бизнес мәмілелеріне кедергі келтіруі мүмкін. Істі шетелдік сотта қарауды және шетелдік заңдарды қолдануды қарастыратын перспектива кейбір кәсіпкерлер үшін тым қауіпті болып көрінуі мүмкін.

Кез келген адам шетелдіктермен іскерлік қарым-қатынас жасағанда, төмендегі сұрақтар алдынан шығады.

Шетелдіктермен жасалатын мәмілеге қатысты сұрақтар:

- 1) Трансұлттық сот ісін жүргізудің баламалары қандай?
- 2) Болашақ дау қайда талқыланады немесе шешіледі?
- 3) Дауды шешуге қай елдің заңдары қолданылады?
- 4) Реттеу келісімі немесе сот шешімі басқа елде атқарыла ма?

Бұл мәселелер келісімшарт бойынша келіссөздердің ертерек кезеңдерінде талқылануы керек және халықаралық шарттың бұл мәселелерді сот талқылауының орны, заң мен дауды шешудің баламалы шарттарын таңдау арқылы нақты жауап беруі тиіс. (1) Сұрақтың жауабы халықаралық коммерциялық арбитраж халықаралық сотқа танымал бола ма? Заңды таңдау арқылы ұсынылатын келісімшарттық құралдар және іс жүргізу орындарын таңдау туралы ұсыныстар (2) және (3) сұрақтарға қатысты. Ақыр соңында, ұлттық заңдар мен халықаралық конвенцияларды шолу (4) сұраққа жауап береді.

Халықаралық сот талқысына жүгінетін кез келген адам үш мәселеге кезігеді. Біріншіден, шетел компаниясына қарсы сот ісін қалай бастау керек? Екіншіден, сот процесі басталғаннан кейін, тараптар шетелдерде қалай дәлелдемелер жинайды? Үшіншіден, егер сот процесінде сәтті шешім болса, олардың біреуі сотты басқа елде қалай қолданады?

Шетелдік компанияға қарсы сотқа талап қою үшін рәсімдік хабарлама қажет. Процедуралық хабарлама кінәлаушының өзін сотта қорғау жөніндегі хабарламасы болып табылады. Соттың жауапты тарапқа қатысты жеке юрисдикциясын алу үшін тиісті процедуралдық хабарлама қажет.

Заңды түрде жеткілікті процедуралық хабарламаны алу мүмкін болмаған жағдайда, жауапты тарап қатыспаған жағдайда қабылданған кез-келген шешімнің орындалмауына әкеліп соқтыруы мүмкін. Америка Құрама Штаттарына берілген шағымды шетелдік тараптан қорғауды талап ету үшін процедуралық хабарлама Америка Құрама Штаттары мен басқа тарап елінің талаптарын сақтауға тиіс. Егер бұл шешім басқа елде қолданылса, бұл өте маңызды.

Процедуралық хабарлама бүкіл әлем бойынша кеңінен өзгереді. Америка Құрама Штаттарының Азаматтық іс жүргізудің Федералдық ережелері шет мемлекеттегі процедуралық хабарламаны қол қойылған түбіртекте талап ететін кез-келген пошталық пішіндегі қол қойылатын түбіртек түрінде жасалуы және соттың хатшысы мүдделі тарапқа жібере алатындай болуы мүмкін делінген. Керісінше, пошта бойынша процедуралық ескерту, әдетте, шетелдік сот жүйелері тарапынан танылмайды. Осы проблемаға жауаптардың бірі – Азаматтық немесе сауда істері бойынша құжаттар немесе құжаттарды тапсыру жөніндегі Гаага конвенциясында сот және соттан тыс құжаттарды жеткізу туралы конвенцияны қабылдау.

Конвенцияда тиімді рәсімдік хабарламаны қамтамасыз ету үшін мемлекеттік мүмкіндіктер көзделген. Конвенцияға қол қойған елдер осы процесс тараптарының өтініштеріне қызмет көрсету үшін орталық органды құруға міндетті. Орталық орган айыптаушыны тиісті мемлекеттік органның қызметімен қамтамасыз етеді.

Көптеген елдер табыстау туралы Гаага конвенциясын қабылдамағанымен, бірқатар маңызды сауда елдері, соның ішінде АҚШ, Жапония, Қытай, Франция, Германия, Ұлыбритания, Италия, Испания және Канада оны қабылдады. Конвенцияға қатысушы болып табылмайтын

елдерде қосарлы қызмет көрсету ұсынылады. Қос сервис болашақ сот шешімдерінің тиімділігін арттыру мақсатында сот елі мен айыптаушы елінің талаптарын қанағаттандыруға бағытталған.

Егемен иммунитет егемен мемлекет немесе адамның келісімінсіз шағымдануына жол бермейді. Егемен иммунитеттің доктринасы ұлттың басқа мемлекеттің соттарындағы талапқа қарсы иммунитеті бар екендігін білдіреді. АҚШ Жоғарғы соты 1812 жылы Шунер биржасының Фаддонға қатысты егемен иммунитетін мойындады. АҚШ Мемлекеттік департаментіне шетелдік лауазымды тұлғаларға иммунитетті беру туралы өтініш беру құқығы берілді.

Шетелдік егемен иммунитеттер туралы заң (FSIA) 1976 жылы қабылданды. FSIA коммерциялық қызметті қоспағанда, сыртқы иммунитетті маңызды түрде шегеруді мойындады. Шетелдік егемен иммунитет коммерциялық қызметпен айналысқан кезде, мысалы, жеке компаниялардан тауарлар мен қызметтерді сатып алу сияқты шетелдік үкіметтердің иммунитетіне қолданылмайды. FSIA сонымен бірге Мемлекеттік департаментке емес, соттарға егемен иммунитет мәселелерін шешу үшін айрықша күш берді. Бұл юрисдикциядан қорғану шет мемлекет пен оның қызметкерлерінің қатысуымен болатын сот процестерінде шектеулі.

Сонымен қатар соттар жалпы дискрециялық қағиданы әзірледі, ол форумның ыңғайсыздығы туралы доктрина ретінде белгілі *forum non conveniens* – лат. «істі қарауға қолайсыз орын». Сот істі тыңдау үшін ыңғайлы орын бар екенін анықтаса, кез келген жағдайда қолданылуы мүмкін. Бұл доктрина талапкердің (талапты талап еткен тараптың) таңдаған соты куәгерлер үшін ыңғайсыз болғанда немесе айыпталушылар үшін шамадан тыс қиындықтар туындаған кезде қолданылады. Осындай жағдайларда сотталушылар сотты тоқтату немесе оны ыңғайлы сотқа беру үшін сотқа жүгінеді.

Егемен иммунитеттің доктринасы шетелдік үкіметтерді коммерциялық қызметтен емес, тек тікелей үкіметтік қызметтен қорғайды. Қызметтің осы түріне жатқызу мәселесі мемлекеттік сатып алудың коммерциализациялануына, бұл егемен және коммерциялық қызмет арасындағы айырмашылықтарды анықтауға қиындық туғызады. Бұл проблеманың маңыздылығы дамушы елдерде көрінеді, онда көбінесе үкіметтік ұйымның халықаралық операцияларға қатысуын қажет етеді. Мысалы, мемлекеттік серіктес дамушы елдердегі бірлескен кәсіпорындарда жиі көрінеді. Осындай мәмілелерде мемлекеттік орган өзінің ықтимал егемен иммунитетінен бас тартып, мемлекетті қорғайтынын алдын ала қарастырған жөн.

2. АТСА – бұл 1789 жылы қабылданған ескі АҚШ заңы. Онда: «АҚШ-тың аудандық/округтық соттары шетел азаматының кез-келген азаматтық талаптарын халықаралық құқықты немесе АҚШ тұтқындағы шартты бұза отырып жасаған қылмысқа қатысты тек бастапқы юрисдикциясына ие. 1789 жылдан бастап 1980 жылға дейін тек екі кеме АТСА-ның берген юрисдикциясынан егізделген істерді қарады. Мәселе АТСА-ның экстраординарлық сипаты болып табылатындығында. Жауаптың бір бөлігі 1980 жылы Филартига в Пенья-Ираланың ісінде орыналды, онда екінші апелляциялық сотта АТСА АҚШ-тан тыс жерлерде жасаған құқық бұзушылықтар үшін АҚШ-тың азаматтары емес, халықаралық құқықты бұзған жағдайда немесе Құрама Штаттар тарабы болып табылатын кез келген келісімшарттарға қатысты юрисдикцияны береді. АҚШ-та өмір сүрген парагвайлық екі азамат АҚШ-та тұратын парагвайлық полиция бөлімшесінің бастығын айыптап, талап-арыз беріп, айыпталушының өз отбасының мүшесін азаптап, өлтіргенін айтады. Сот талапкерлердің пайдасына шешім шығарды, оларға 10,4 млн доллар төлеткізді. Сот азаптауды халықаралық құқықтың бұзылғаны деп есептеді, ал Америка Құрама Штаттарында іс бойынша юрисдикция болды, себебі екі тарап та АҚШ-та болған кезге сәйкес талап қойылды.

Филартиги шешімі болғандықтан, АТСА адам құқықтарын бұзу туралы көптеген шетелдік үкіметтерге қарсы, соның ішінде жеке корпорацияларға қатысты «шетелдік үкіметтерге көмек көрсету және оларға залал келтіру» айыптары бойынша көптеген талаптарды берді. Адам құқығын бұзушыларды қудалау құралы ретінде пайдаланудан басқа, АТСА АҚШ-тан тысқары жерлерде әрекет ететін қылмыс жасайтын америкалық компанияларды да жатқызады.

1980 жылдан бастап, соттар бұл заңды шетелдік азаматтарға Құрама Штаттардан тыс жерлерде жасалған адам құқықтарын бұзу мен құқық бұзушылықтар үшін АҚШ соттарында қорғау құралдарын іздестіруге мүмкіндік беру үшін түсіндірді. 2013 жылы АҚШ Жоғарғы соты

«Киобел Royal Dutch Petroleum Со-ға қарсы» істері бойынша АҚШ-та заңды түрде әрекет ететін тұлғалар Нигерияда жасалған шабуылдарға қатысты АҚШ компанияларына қарсы шетелдік компанияларға қарсы сотқа жүгіну туралы шешім қабылдауы керек еді. Жақында Жоғарғы соттың тағы бір шешімі 2004 жылы Альварес Махинге қарсы Соза ісі болды.

Мексикалық азамат мына бір жағдайда, Мексикада АҚШ-тың есірткіге қарсы күрес басқармасы (ДЭА) агентін өлтіргені үшін айыпталған, ДЕА жалдаған Мексика азаматтары ұрлап АҚШ-қа әкелінген, бірақ ол дәлелдемелер болмауына байланысты ақталды. Ол болса АТСА негізінде АҚШ үкіметке қарсы талап арыз берді. Жоғарғы Сот бірауыздан АТСА текон VIII ғасырда орын алған қарақшылық пен елшілер қауіпсіздігін бұзуға қатысты өркениетті әлемде қабылданған осы заң бұзушылықтарды қарауға, юрисдикция беруге арналған деп шешім шығарды. Өтініш беруші осы дәстүрлі санаттардың біріне кірмегендіктен, ол АТСА юрисдикциясына кірмеді.

АҚШ соттарында адам құқықтары саласындағы халықаралық сот ісін айтарлықтай төмендетуге әкелетін шешімде, Киобел Royal Dutch Petroleum Со-ға қарсы ісінде «экстерриториалдыққа қарсы презумпция» қағидасына жүгінді. Киобелдің шешімі, АТСА шеңберіндегі АҚШ-тағы адам құқықтары саласындағы халықаралық сот ісін жүргізудің айтарлықтай төмендеуіне әкелуі мүмкін. Азаптау құрбандарын қорғау туралы Заңға сәйкес, шағымданушылар жеке айыпталушыларға қатысты шетелдік азаптаулар мен соттан тыс кісі өлтіру қылмысы үшін сотқа жүгіне алады.

Хабарлама жіберілгеннен кейін және жеке юрисдикция алынды, келесі мәселе – оны тергеу мүмкіндігі. Тергеу дәлелдемелерді жинау процесі болып табылады. Тергеу жұмысы көбіне халықаралық сот процесінің ең күрделі және қымбат бөлігі. Америка Құрама Штаттарының азаматтық сот жүргізу жөніндегі федералды ережелері тергеудің көптеген және ауқымды әдістеріне жол береді; мейлінше аз либералды тергеу әдісі бар басқа елдер өздерінің азаматтарына қатысты тергеу жүргізу туралы өтініштерді қабылдамайды.

Шетелде азаматтық немесе коммерциялық мәселелер бойынша дәлелдемелерді дәлелдеу туралы Конвенцияның мақсаты (Дәлелдеу туралы Гаага конвенциясы) процестердің сыртқы істерін зерттеуге жәрдемдесу болып табылады. Осы Конвенция тергеу процесін жүзеге асыру үшін шетелдік соттардың талап етілетін жазбаша өтініштерін пайдалануды көздейді. Ол сондай-ақ «дипломатиялық қызметкерлердің, консулдық агенттердің және комиссарлардың дәлелдерін алуды» қамтамасыз етеді. Бірқатар факторлар Конвенцияның тиімділігін шектейді.

Біріншіден, Құрама Штаттар мен Батыс Еуропадан тыс бірнеше ел Конвенцияны қабылдады. Екіншіден, егер сот оны ұлттық заңдарды бұзған деп тапса, шетел соты талап-арызды қабылдамауы мүмкін. Дегенмен америкалық талапкер шетелдік тергеу барысында қиындықтарға тап болған жағдайда, дәлелдемелер туралы Гаага конвенциясының көмегімен дәлелдемелер жинауда АҚШ Мемлекеттік департаментінің көмегіне жүгінуге тиіс.

3. Халықаралық сот ісін жүргізу туралы шешім қабылдағаннан кейін жеңген тарап кейде шетелде шешімді атқартуға мәжбүр болады. Халықаралық сот талқыларының шешімдері төрелік сот үкімдеріне қарағанда әлдеқайда күрделі. Сот «Хант BP Exploration Ltd. Қарсы» ісінде АҚШ-тың шетелдік сот шешімдерін орындау туралы заңын қарастырды. Бұл іс ағылшын сотында айыпталған америкалық азаматқа қатысты шешімнің орындалуымен байланысты болды. Сот «Гайот Хилтонға қарсы» ісіндегі жағдайда прецедент сот практикасында әлі өзекті екенін мойындады. Бұл жағдайда, Жоғарғы сот, егер сотталушы әділ сот ісін жүргізу мүмкіндігіне ие болса, шетелдік сот шешімін орындауға құқылы деген қаулы шығарды. Дегенмен бұл халықаралық қоғамдастықтың мойындауына қарамастан, Хилтондағы сот француздық шешімді өзара қарым-қатынас принципіне сәйкес орындамады. Өзара сәйкестік қағидаты елде шет мемлекетте қабылданған шешімдерді қолданбайтыны туралы айтады.

Басқа құқықтық жүйелерді тануына байланысты ұлттық құқықтық жүйелер мен Құрама Штаттардың заңын жақындатудың арқасында өзара қарым-қатынастар соңғы жылдары шетелдік сот шешімдерін орындауда қорғау ретінде сирек қолданылады. Шетелдік үкімді шағымданудың ең тиімді негізі тиісті процедураға және мемлекеттік саясаттың проблемаларына негізделген рәсімдік болып табылады.

Хант жағдайында сот, Хилтон оқиғасы жағдайында ағылшын әділдігімен тарихи бірізділікті ескере отырып, құқықтық жүйелердің ұқсастығын есепке ала отырып, тиісті процедураның барлық стандарттарына сәйкес келетінін атап отырып, үкім шығарды. Дегенмен заңдардағы елеулі айырмашылық түпкілікті шешімге әсер етеді. Мысалы, АҚШ соттары шет мемлекеттердің қылмыстық және салықтық/фискалдық шешімдерін қолданбайды.

Бұл жағдайда қандай ұлттық заңдар қолданылатынын соттар қалай анықтайды? Әдетте, шарттың тараптары қандай да бір дауларды реттейтін заңды нақты анықтайтын заңдық тармақ болмаған кезде, келісіммен тығыз байланысты елдің заңы пайдаланылады. Кейде соттар келісімшарттың әртүрлі бөліктеріне түрлі заңдарды қолдану үшін Депенсаж (depecage) принципін қолдана алады.

Депенсаж принципі

Депенсаж (фр. *dépeçage*: бөлу) – қақтығыс нормасының байланысын бөлшектеу. Халықаралық азаматтық және экономикалық айналымда, депенсаж бір мәміленің әртүрлі элементтері екі немесе одан да көп заңдар жүйесі арқылы бір мезгілде реттелетін жағдайды білдіреді. Тар мағынада депенсаж мәміленің түрлі элементтеріне түрлі құқықтық жүйелерді қолдану қарастырылады.

Қысқаша айтқанда, келісімнің бөліктері әртүрлі елдермен тығыз байланыста болуы мүмкін. Ең жақын байланыс елі көбінесе орындаушы елдің тұрғылықты жері болады. Шешім қабылдауда оларға көмектесу үшін соттар коллизиялық құқық ережесін әзірледі. Бұл ережелер, іс жүзінде, елді анықтау үшін қолданылатын факторлардың тізімі болып табылады.

Заңнамалардағы қайшылықтар тізімінде «ең маңызды байланыстардағы» бар заңдар келісімшарттар бойынша таластарды реттейді. Құқық бұзушыларға қатысты талаптарды бағалау кезінде келесі төрт фактор маңызды:

- 1) тараптардың тұрғылықты жері, тіркеу орны және қызмет орны;
- 2) іс-әрекет жасалған орын;
- 3) тараптардың қатынастары болған орын;
- 4) оқиға орын алған орын.

Келісімдер бойынша наразылықтарға қатысты мынадай факторлар маңызды рөл атқарады:

- 1) шарт жасасу орны;
- 2) келіссөздер жүргізілетін орын;
- 3) орындау орны;
- 4) келісімшарт мәнінің орналасқан жері;
- 5) тараптардың тұрғылықты жері тіркелген жері және қызмет орны.

Егер келісімшарт бойынша келіссөздер орны мен атқару орны бір елде болса, әдетте осы елдің заңнамасы қолданылады.

Дәрісте қолданылған материалдар

1. International Business Law and the Legal Environment, 3rd edition, Larry DiMatteo кітабынан алынған.